

De nya medaljörerna

Vid sitt årsmöte på Härkebergagården 27 maj 1954 tilldelade Upplands fornminnesförening sin förtjänstmedalj kyrkoherde *Arvid Bladh*, Sparrsätra, fil. lic. *Berit Wallenberg*, Lovö, agronom *Gunnar Bergman*, Vaddö och lantbrukare *Enok Tapper*, Åkerby. De nya medaljörerna teckna här nedan några drag ur sin kulturminnesvårdande gärning.

ARVID BLADH

Ej långt från min födelsebygd i södra Hälsingland drar Ödmorden fram. Sägner berättar att Hälsinglands apostel, den helige Staffan, här led martyrdöden. Kanske var det de spridda drag av denna händelse, som jag under ungdomsåren hörde återges, vilka väckte mitt intresse för

gångna tider, ett intresse, som senare skulle återupplivas vid mötet med traditionerna i den gamla Fjädrundabygden. I nära tre decennier har jag här haft min prästerliga tjänstgöring. Efter en kortare tid i Östervåla missiverades jag 1927 till Torstuna-Österunda-Härnevi pastorat som kyrkoadjunkt. Under åren 1937—39 var jag vice pastor och t. f. kyrkoherde i Sparrsätra-Breds pastorat och är sedan år 1940 dess kyrkoherde. Såväl Österunda och Härnevi som Sparrsätra kyrkor äro medeltida, vilket stärkte intresset för bygdens öden under förflutna tider: »Minnen från templet och klockors malm, fäderna följde och sången.» Min första högmässa i Torstuna pastorat kom att förrättas i Härnevi kyrka. Valvens färgrika, livfulla målningar gävo ett starkt intryck och tankarna förflyttade sig tillbaka några sekel. En sockenkyrka har sina minnen och sin historia. De många fornlämningarna eggade också intresset för bygden och dess historia. Tankarna sträckte sig då ännu längre tillbaka i tiden, ända till bebyggelsens gryning. Jag ville så gärna veta något om vad som timat i socknen, om utvecklingen i stort som smått.

Arkiven fingo en oemotståndlig dragningskraft. Där funnos ju svaren på många av de frågor, som rörde sig i mitt sinne. Gamla slitna folianter och gulnade papper blevo underbara förmedlare av kunskap om socknarnas öden i gångna tider och jag upplevde i arkiven sökandets spänning och upptäckandets glädje för varje ny uppgift som mötte. En stor del av semestrarna sedan år 1928 har jag tillbringat i olika arkiv under spaning efter händelser i sockenhistorien. Det ena området efter det andra i sockenlivet visade sig äga vidder av intresse. Där var kyrkan och det kyrkliga livet, jorden, soldaterna m. m. m. m. Jag fann särskilt intresse i att följa de stora händelsernas ekon och återverkningar i sockenlivet under tider, då de kunde följas i tillgängliga källor. Särskilt givande var det att följa hemmanens och byarnas öden.

Här och där skönjdes i sockenhandlingarna glimtar, som gav en extra krydda åt upptäckarglädjen. I ett sockenstämmoprotokoll från Torstuna återfanns en anteckning om »vägen till St. Olovs åker». En undersökning av lantmåterihandlingarna gav till resultat, att ett åkerstycke, ej långt från den s. k. Kapellkällan, bar namnet St. Olovs åker. En medeltida anteckning om en kvarn i Härnevi angav som ägare Måns Bengtsson Natt och Dag, Engelbrekts mördare. Sigtunaannalernas kortfattade anteckning angående det år 1247 utkämpade slaget vid Sparrsätra förmedlar om en viktig sockenhändelse, där ett avgörande i svensk historia utspelades, om vilket Rimkrönikan förmedlar: »Erik lykkades tha bätter / ok van sigher i Sparsätter.» En viktig och ganska enastående källa för

sockenhistorien i Sparrsätra i äldre tid är den bevarade stadgan för St. Eriksgillet; de sista anteckningarna äro från år 1529, men stadgan har mycket äldre ursprung. Förekomsten av sådana handlingar gläder en sockenskildrare. Ett brev från konung Håkans klerk, kyrkoherden i Tors-tuna, Henricus de Thorstuna, av år 1364 har sitt historiska intresse som ett dokument från en tid fylld av uppror och orolighet.

Kammararkivets och kammarkollegiets handlingar ha gett värdefulla bidrag till sockenhistorien jämte lantmäteriarkivens förråd, de senare särskilt med hänsyn till hemmans och byars historia och utveckling. Dessa arkiv ha haft en magnetisk dragningskraft. En geometrisk karta från 1600-talet t. ex., som upptar hemmanet Skarsvad i Breds socken, har en anteckning, som lyder: »Härintill är en gammal by, Rönna be-nämnd.» Rönna by lever kvar i bygdetraditionerna. Den anges där hava lagts öde genom digerdöden. Rönna lades i utjordar redan under medel-tiden. De upptagas i 1542 års fogderäkenskaper. Anteckningen förråder emellertid den gamla byns existens och läge. Troligt är att jordbeskaffen-heten föranlett dess uppdelning på utjordar. De äro nu fördelade på an-gränsande byar. Kanske byamän från dessa en gång uppodlat detta om-råde, som sedan blev by? Sockenskildraren har givetvis tillfällen till spekulationer men behåller dem nog oftast för sig själv. Fakta få tala i krönikans form.

Egentligen borde man, såsom jag stundom tänkt, ha inskränkt sig till en gårds- eller byskildring, varvid man skulle ha haft utsikt till att göra skildringen till den omfattande och grundliga studie, som åtminstone hägrat för ambitionen.

Sockenkrönikörens hobby är trevlig och nyttig, ja, rentav spännande. Arkivluften blir för honom en kär atmosfär; den egna erfarenheten säger det. De sockenskildringar i manuskript om Torstuna, Österunda, Härnevi, Bred och Sparrsätra, som föranlett Upplands fornminnesför-ening att tilldela mig sin utmärkelse som en tacksamt mottagen upp-muntran, äro genomgående avfattade i krönikeform men med konsekvent angivande av källorna.

Sparrsätra 21 aug. 1954.

Arvid Bladh

GUNNAR BERGMAN

Agronomen och skriftställaren Gunnar Bergman, Vaddö och Stockholm, formulerar sin självbiografiska studie på följande sätt:

Hur jag upptäckte Roslagen

Jag kom till Vaddö 1927, men först 1933 anser jag mig ha blivit verkligt bofast där. Det var nämligen det året vi upptäckte Boviken. Mina barn hade haft kikhosta. För att stärka deras hälsa gjorde vi utfärder — naturligtvis bar det då av mot havet. Vi upptäckte en havsvik med en sällsamt frodig växtlighet. Ovanför tångbädden stod alla ängens blommor i högsommarens färgprakt: angelica, vänderot, blodnäva i rödlila och vita skyar av hundloka. Ett knotigt äppelträd, som brett ut sig med avläggare runt om, tydde på gammal bebyggelse. Ännu mera belägg för detta fick vi, när vi upptäckte gamla husgrunder, nära nog dolda av törnen, berberis, alar, ask och hägg. Och vid stranden fann vi gamla båtställen med rostiga järndubbar nerslagna i stenblocken.

Frodigheten vid den lilla viken var lätt att förstå, då vi såg en hög klippformation, som skyddade mot nordosten, den hårdaste vinden. Vi gick uppför klippan, där sydgående bergsskrevor med silande vatten bildade färgrika rabatter med fackelblomster, renfana, gräslök och kamo-

mill. Till min överraskning fann vi täta mattor av *Cornus suecica*, hönsbär. Den uppväckte mina arktiska känslor, ty den växer jämte åkerbärsblomman i min hemtrakt uppe vid polcirkeln. Uppe på krönet av klippan hade vi en vid utsikt över Ålands hav. Ute i farleden kryssade en tremastare med hårt spända segel och de blankpolerade hållarna sköljdes av vitt skum. Sol över vitskummande vatten och sol över den i rödlätt fältspat skimrande graniten, som av mästارhand var utskulpterad med bassänger, grottor och trappstegsliknande avsatser.

Detta var Roslagen då det är som storslagnast.

Denna plats blev målet för många av våra utfärder. En gång då vi satt vid vår av kalkplattor skyddade kaffeeld fick »den goda modern» en impuls: Tänk om vi får köpa denna plats! Detta lät sig göra, och vi blev de lyckliga ägarna till Boviken, norrsundsfiskarnas forna fiskeläge, ett område på omkring 2 har klippor, skog och löväng. Nu dröjde det icke länge förrän vi flyttat dit ett torp med tillhörande bodar och inrättat oss på gammaläkt vis. På tunet lät vi gräva en brunn, ur vilket det klara källvattnet hinkas upp med hjälp av en svingel — en anordning, som jag ville kalla gammalfunkis.

En dag då vi just hade satt trefotingen på elden i den öppna spisen, där vi ännu eldade med spån från bygget, hörde vi, att det smälde i ledet — någon kom på besök. Det var Vågman. Vågman hade varit ålfiskare i Gamla Grisslehamn och hade haft ett stort arrende, dit även fiskeställena utanför Boviken hörde. Han kom ihåg den sista pittoreska fiskestugan, som fanns kvar i Boviken och som var försedd med rörtak och skorsten, murad av gråsten och röda kalkstensplattor.

Vågman berättade om gammal tid och väckte mitt intresse att göra uppteckningar. För att bli verkligt bofast är det icke nog att äga en bit jord — man önskar även ta del av bygdens historia. Vågman blev även mitt verkliga ess som premiäraktör först vid fester på Väddö folkhögskola och senare, när Roslagens sjöfartsminnesförening bildades 1938, vid de årligen återkommande festerna på Kaplansbacken, segelsjöfartens minneshem. Det behövdes mynt för att få till stånd ett museum. Vågman hade många gånger träffat Albert Engström, som besökte honom i Gamla Grisslehamn, ty han hade funnit begär i hans välrökta ål och böckling. En del historier har han nog serverat Albert Engström och han kunde med en viss självkänsla vid sina improvisationer på scenen säga: »Det är jag, H'Österman, som gjort honom till professor.»

Roslagens sjöfartsminnesförening fick som förste ordförande en verklig djupvattenseglare av gamla stammen, Fredrik Nilsson, som med ett

otroligt intresse ägnade sin ålders dagar för föreningens syften. Han hade en sällsynt förmåga att trumma ihop folk för att utföra gemensamhetsarbeten. Det var alltid något av festivitas vare sig det var frågan om att under dragspelets toner transportera en fartygsskans som museiföremål eller resa en riggad mast på Kaplansbacken.

Det var i Fredrik Nilssons anda, då vårt kamratlag reste till Uppsala och gemensamt fick mottaga Disa Gilles pris, jag vill minnas året före hans död. Fredrik hade den egenheten att då han tömt en bägare kalla alla för du. Landshövding Kjellman, Gillets dåvarande ålderman, uttalade sin önskan att se våra samlingar på Kaplansbacken: »Ja, du är välkommen!» Av allt att döma tog landshövdingen icke illa upp Fredrik Nilssons frispråkighet.

Vid Upplands fornminnesförenings utfärd i våras, då jag rönt den stora hedern att mottaga föreningens medalj, hade jag vid middagen gärna velat erinra om Fredrik Nilsson. Detta blev icke av, men jag gör det nu. Tyvärr fick icke Fredrik Nilsson uppleva den sällsamma lycka, som vederfarits vår förening för något år sedan — att mottaga ett arv på omkring 40 000 kr. Summan är icke lätt att exakt uppge, då den är beroende på hur högt en del testamenterade värdefulla tomter skall värdesättas. Testamentator härstammar från Väddö och är av skeppar-släkt och har haft åkeri i Stockholm. Ingen av oss känner honom, oss veterligen har han icke besökt Kaplansbacken. Måhända har han tagit del av våra 13 årgångar av Rospiggen, »H'Östermans egen tidning».

Roslagens sjöfartsminnesförening är alltså säkrad, icke minst genom att ha fått som ordförande en om möjligt lika intresserad f. d. sjöman som Fredrik Nilsson var — plåtslagerimästaren Mauritz Pettersson.

Gunnar Bergman

BERIT WALLENBERG

Fil. lic. Berit Wallenberg, Lovö, formulerar sin självbiografiska studie på följande sätt:

Min hembygdsvård i Lovö socken — en rad segrar och nederlag

En lucka högst uppe på tornspiran hade fallit ned på marken. Hur skulle Alex. Claesson, den gamle kyrkoväktaren, få upp den? Jo, han visste råd. Det majades till bröllop. Brudens kusiner höllo till i kyrkan. Han hade hjälpt dem att binda ekguirlander nu som vid alla deras konfirmationer och bröllop och kände dem väl, ja, han hade klockarkärlek till alla Wallenbergare. Den yngsta skulle han be om hjälp med luckan — hon stod just och pyntade altaret. Det råkade vara jag. Visserligen hade jag tagit mig upp för de oändliga trapporna till Peterskyrkans kupolkors i Rom, men i en landskyrkas torn hade jag aldrig varit. Den halsbrytande färden uppför de halvmurkna stegarna blev inte lätt. Kyrkoväktaren måste bära mig över stora hål från steg till steg. Till slut var jag uppe i spirans topp för att dra i repet. Han klättrade ned och fäste luckan och jag hissade upp den. Lådkameran hängde på mig och jag tog en bild från spirans topp. I ljudgluggarna längre ned tog jag bilder åt alla håll, åkrar och hus vida omkring. Därpå kröp vi fram genom takstolen ända

till korkupolen. Som minne tog jag en liten röd sten ur tornmuren — jag har den kvar! Till dess hade jag älskat min kyrka för andliga upplevelsers skull — nu blev jag så intresserad av byggnaden och började undra över dess ålder och historia. Det blev incitamentet till min levnadsbana — få dagar därefter fattade jag beslutet att bli konsthistoriker och satte igång med att läsa latin för att komma in på gymnasiet.

Sommaren 1922, jag var då 20 år gammal, cyklade jag omkring och fotograferade på Lovön — bilder som blivit dyrbara med tiden; lövängar, gärdesgårdar, vindlande gamla vägar med törnrossnår vid vägkanten, vackra täta skogsbryn och böljande sädesfält, kärvar i rader, en smedja med grästak, grå orörda torp, i ett fall t. o. m. med den sista gumman i schalett, som bodde där innan torpet blev sommarstuga för stadsmänniskor, gamla gårdar med alla de gamla husen kvar. Det mesta är nu borta eller kraftigt förändrat. Inte visste jag då vad hembygdsvård var — jag tog fotografierna för att visa utländska vänner hur det såg ut i Sverige. Genève, Rom, Paris hade jag älskat, men vad var det emot Sverige! Sommaren dessförinnan, 1921, hade jag kommit hem från utlandet och blivit mött av min far. Då vi sutto på ångfartyget *TESSIN* i stum tillbedjan inför Mälarens orörda stränder, citerade min far den gamle författaren Jacob Wallenberg: »Sverige säger jag till slut är det bästa Gud har skapat — om jag vetat det förut, skulle jag ej utåt gapat!»

Som gymnasist tog jag år 1924 del av kyrkorestaureringen i Hilleshög, där målningarna framtogs under ledning av konservator Alfred Nilson. Vid Ture Arnes arkeologiska utgrävningar i Laholmstrakten fick jag lära grävningsteknik. Jag blev samma sommar i tillfälle att höra Ludvig Nobels syn på vården av gamla byggnadsmiljöer och kyrkogårdar och på hösten fick jag ledigt från skolan för att följa en nyttig kurs i kyrkovård och kyrkokonst, som Diakonistyrelsen hade ordnat i Falun. När jag kom hem därifrån hittade jag den medeltida altarskivan i kyrkgolvet och anmälde fyndet till Riksantikvariern. Vidare sände jag till konservering ett mycket sönderrivet altarkläde, som var hopsatt av de Gyldenhoffska begravningsfanorna. Altarklädet var borta i tre år och det blev en synnerligen dyrbar historia, till vilken jag dels tog ut det lilla jag hade på min sparbanksbok och dels arbetade ihop medel vid utgrävningar i Alvastra klosterkyrka och påbyggnad, där jag fick 50 öre i timmen.

Hösten 1925 började mina akademiska studieår, och vid påsken 1926 höll jag seminarieföredrag om Färentuna härads fasta fornlämningar. Jag ägnade mig så gott som enbart åt vetenskapen fram till nyåret 1935

och studerade konsthistoria, nordisk, klassisk, kinesisk och allmän arkeologi, nordisk etnologi, allmän etnografi, religionshistoria, antikens och medeltidens historia, runskrifter, kartritning, grekiska och italienska. Arbetet pågick året om med grävningar, kurser vid Svenska institutet i Rom och Byzantinska institutet i Ravenna, kyrkresor och museiresor i skilda länder samt museiarbete i Stockholm. Vi fick en grundlig och bred utbildning på den tiden. Det fanns ytterst få museitjänster — ingen hade bråttom att bli färdig. Det smärtade mig att jag inte lyckats få min licentiatexamen klar innan Lovö kyrka 1935 skulle restaureras och jag plötsligt måste avbryta mitt vetenskapliga arbete emedan jag så gärna ville få leda restaureringen av min kära kyrka. På av mig uttalad önskan blev jag av riksantikvarie Curman förordnad att vara Riksantikvarieämbetets kontrollant vid kyrkorestaureringen. Ingen kvinna hade på den tiden gjort sådant arbete. Genom blottläggning av äldre grundmurar — vilka fingo förbli orörda för framtidens forskning — och genom att putsen knackades bort in- och utvändigt fick jag fram kyrkans byggnadshistoria. Jag gjorde dessutom all uppmätning och fotografering. Det var tio månader av hårt arbete nästan dygnet runt, enär jag även fungerade som byggnadskommitténs verkställande ledamot och som arbetsledare. Den preliminära historik jag tryckte till invigningen och tyvärr även artikeln i Julhälsning till församlingarna i Ärkestiftet 1936 blev på grund av för litet tid till forskning mycket bristfällig, ja, i många fall t. o. m. missvisande. Först långt senare har jag kunnat bearbeta mina uppmättningsritningar och fått fram överraskande resultat. I tolv års tid (1935—1946) hade jag tillfälle att genom aktiv insats på kyrkostämmorna skydda kulturhistoriska värden från förstörelse. Där kunde man t. ex. påverka varje litet beslut under prästgårdsrestaureringen 1936. Men det märkliga gamla prästköket i källarvåningen kunde endast räddas genom en uppsendeväckande artikel på Svenska Dagbladets första sida och genom dispens från arkivlagen.

Det skulle föra för långt att här räkna upp allt jag varit med om att genomföra, ofta nog under svåra förhållanden och hårda debatter. Några exempel vill jag dock nämna.

År 1935 stod det klart för mig att en runsten i slottsparken tagits ut ur kyrkväggen och ersatts med en sprängsten från 1800-talet. Det blev inte så lätt att få den tillbaka till kyrkan, men jag skrev till Riksantikvarien och 1952 kunde den av Karl XV bortförda stenen resas vid fyndplatsen. När ett nytt bårhus 1951 skulle byggas fick jag höra att ritningen var synnerligen ful, varför jag alarmerade riksantikvarie Olsson, som

istället skaffade oss ett vackert litet hus i uppländsk kyrkostil. På prosten Fröbergs begäran gjorde jag 1936 upp en inventariebok, den s. k. stora inventarieboken, över kyrkan tillhöriga föremål. Denna är försedd med arkivuppgifter och vetenskapligt resonemang, även om längesedan försvunna saker, och sedan 1938 illustrerad med foton av dels kyrkans egna ting och dels med dem jämförbara saker på andra håll. Kyrkans mindre inventariebok, avsedd för inventeringar, innehåller endast de vetenskapliga resultaten samt omfattar en katalog över kyrksakerna i hembygds-museet, en arkivalieförteckning, en katalog över fina saker i kyrkan och en annan över föremål på annan plats, t. ex. i klockargården, prästgården, klockstapeln eller deponerade i andra institutioner. Numren överensstämmer i samtliga längder. Med den stora inventarieboken, arkiv-excerpter, anteckningar under restaureringen samt mina uppmättningsritningar som grundval har jag skrivit en bok om kyrkans historia, ännu ej tryckt. Denna innefattar också Drottningholms slottskapell och dess föregångare.

1938 valde Lovö kommunalfullmäktige en kulturnämnd, som skulle »undersöka i vilken mån materialer såsom gamla handlingar, föremål, bilder m. m. belysande socken genom tiderna i såväl kulturellt som materiellt avseende kunna anskaffas och hopsamlas i Lovö». Ledamöter blevo de tre fornvårdarna Bäckström, Råberg och Carlstedt och så jag. Motionen var greve Mörners. Detta blev impulsen till min stora socken-fotografering och till att jag i de gamla gårdarna och torpen frågade efter gamla allmogesaker och fornfynd. Så nära Stockholm och så lång tid som gått sedan byarna skiftades 1814 trodde jag att man inte skulle kunna vänta sig någonting alls i den vägen, men jag kom i alla fall över ett och annat, som nu finns i hembygdsföreningens museum på Hogsta. Redan i januari 1951, flera månader innan Hogstamuseet ens var på-tänkt, blev jag av Lovö hembygdsförening, som stiftades 1950 av major Ernst Killander, vald till »samlingsvårdare». Sedan museet blivit iordningställt och tillgängligt för allmänheten invaldes jag i föreningens styrelse sommaren 1952 och fungerar nu som museetsintendent. Ännu bekymrar mig bristen på förvaringsrum för tre olika ting: gamla vagnar, högreståndssaker och arkivalier, dvs. fotografier, tavlor, kartor, gårds-handlingar m. m. samt böcker om socknens byggnader och historia, ja, även klipparkivet, som dock i likhet med boksamlingen omfattar hela Färentuna härad. Böckerna och urklippen samlade jag ursprungligen för Färentuna härads hembygdsförening, som jag lyckades få till stånd 1938 med hjälp av major Killander, fil. dr John Nihlén, byråsekreterare

Ivar Widegren (Skå) och konstnären Gunnar Hallström (Björkö). Denna förening, som var värd för Upplands fornminnesförening vid dess vårutflykt 1938 till Munsö, Adelsö och Björkö samt Malmvik i Lovö, hälsades med entusiasm när den bildades, men kvävdes sakta av de mindre föreningar, som sedan bildades, samt av bristen på kommunikationer mellan socknarna under kriget. Värdefullt var dock att föreningens styrelse undertecknade ett mycket viktigt papper tillsammans med de stora centralmuseernas chefer och styrelserna för landets ledande kulturminnesvårdsföreningar, nämligen en vädjan till länsstyrelsen att avvärja planerad höghusbebyggelse på baksidan av Långa raden och mycket annat i byggnadsplanen, som helt skulle förstöra den märkliga gamla Drottningholmsmalmen. I fem—sex år pågick diskussionen om byggnadsplanens detaljer mellan fastighetsägaresammanslutningen Föreningen Drottningholmsmalmen och länsstyrelsen. Fastighetsägarna kommo dels fram med egna gemensamma skrivelser ur tomtägarsynpunkter, dels gävo de mig i uppdrag att utarbeta promemorior ur kulturhistoriska och rent estetiska synpunkter. Det blev 5 st. åren 1944—1946 och för varje gång blev byggnadsplanen bättre. Vid diskussionens början skrev jag år 1941 en artikel på första sidan i Svenska Dagbladet. Resultatet visade sig vara mödan värt. Malmen kunde i det stora hela räddas!

När Malmen var hotad, fann jag det bäst att genomfotografera den ur alla synvinklar. Nästan alltsammans av den äldre bebyggelsen står dock lyckligtvis ännu kvar, och de idylliska vägarna ligga ännu orörda, till bilisters förtret men innevånarnas glädje. Samtidigt fotograferade jag kronans arrendegårdar och deras torp — slumpvis hade jag, som redan nämnts, börjat med dem redan 1922. Där gällde det att skynda sig, ty Domänstyrelsen rev uthusen som licensfritt bränsle, hur vackra, välbevarade och märkliga de än voro, och byggde om boningshusen till oigenkännlighet. Då det gällde att få vackra bilder, och de röda eller grå husen ofta vette mot nordliga väderstreck, tog jag exteriörerna huvudsakligen i maj under klara dagar mellan kl. 4 och 7 på morgnarna. En del hus måste tas ännu tidigare, så dem fotograferade jag kort efter solens uppgång vid midsommartid. Mycket kunde också tas i september. stundom också oktober och april. Det säger sig självt att det tog årtal att genomfotografera en hel socken. 1938—1947 och 1950—1952 höll jag hela tiden på med denna husfotografering. Efter mörkrets inbrott fotograferade jag i elljus alla kyrkans inventarier — i sakristian mot en ljus kalkad vägg. Naturligtvis fotograferade jag även alla milstolpar, runstenar, kungliga minnesmärken, parkstatyer, gravvårdarna på kyrkogår-

den, o. d. samt alléeer, gamla vägstycken, broar, alla byggnader på kungsgårdens mark och på prästgårdens och Malmviks ägor. Detta väldiga bildmaterial kommer visserligen att arkiveras, men dessutom planerar jag en tryckt bilderbok över alla gamla hus. Interiörfotograferingen är ännu inte helt avslutad.

I »Förteckning över Byggnadsminnesmärken enligt Kungl. Maj:ts beslut den 25 jan. 1935» (Kungl. Byggnadsstyrelsens meddelande N:r 4, Stockholm 1938) har medtagits de flesta av de gamla byggnaderna inom slottsparkens ursprungliga område, vilket var större än nu. Dock fattas några byggnader, som bort vara med. Men på listan borde också ha uppförts ytterligare en del byggnader på kungsgårdens mark och en lång rad gamla hus på Domänstyrelsens område. Slottsarkitekten hade tydligen förbisett detta. Då Domänstyrelsen ville riva något hus och slog i listan, befanns egendomligt nog inte ett enda hus upptaget. I november 1945 fick jag i uppdrag av Riksantikvarieämbetet att göra undersökningar för att komplettera listan. 1946–1947 genomgick jag därför i olika arkiv befintliga gamla kartor och forskade ut de forna byarnas historia och hur länge varje hus hade stått på sin plats. Våren 1951 inkom jag med en provisorisk lista och hösten 1952 med en definitiv. I samband med dessa forskningar, varvid jag fick riklig hjälp av fil. lic. Ann-Sofi Schotte-Lindsten och fil. kand. Sigbritt Jacobsson, gjorde jag en hel del uppmätningar, särskilt av torpen. Samtidigt utforskade jag husens ålder på Malmen och fick i regel fram byggnadsåret antingen hos Brandförsäkringsverket, i gårdshandlingarna eller i Slottskonstors arkiv. 1953 ägnade jag mig bl. a. åt att söka bestämma de olika Cantonhusens historia, emedan Canton då fyllde 200 år och jag skulle hålla jubileumsföredrag och göra i ordning ett krönikespel. Jag har även utfrågat åldringar om vad de minns angående byggnader och deras innehavare samt om sockenlivet överhuvudtaget under 1800-talet. Någon större sockenhistoria blir det väl knappast, men en »vägvisare» bland alla gamla byggnader är planerad för fem år sedan och ligger halvskriven och bidar sin tid.

I Förteckning över Byggnadsminnesmärken finns en karta med en röd linje, som löper runt slottsparkens ursprungliga större område. »Detta område må icke utan Kungl. Maj:ts tillstånd bebyggas; ej heller må utan dylikt tillstånd inom detsamma vidtagas sådana ändringar med dammar, terrasser eller trädbeståndet, varigenom områdets karaktär förändras.» 1944 föreslog jag i audiens hos konung Gustaf V, att detta skyddade område kraftigt skulle vidgas, så att tätbebyggelse i framtiden

på slätterna utanför parkområdet måtte avvärjas. Lovön och Kersön borde förbli öppen landsbygd som infattning till slotten och slottsparkens byggnader. Kung Gustaf befanns vara av samma åsikt. Han bad mig meddela ståthållaren detta. Denne (Murray) var emellertid sjuk och jag fick aldrig mer se honom tyvärr. På Riksantikvarieämbetet gillade man också saken. 1947 kom jag sedan dit igen med ett mera detaljerat förslag, också innefattande skydd för alla de små holmar, som synas från slottet. 1952 föreslog man på Riksantikvarieämbetet att röda linjen skulle omfatta hela socknen — jag invände därtill, att Malmen och Malmvik icke längre tillhöra kronan. Våren 1952 föreslog jag hos Samfundet för hembygdsvård och Riksantikvarieämbetet att man borde bilda »Rådet för Drottningsholms kulturminnen och skönhet», vilket mötte gillande på båda hållen. Rådet, vilket säkert skulle ha en stor uppgift, har dock tyvärr ännu inte fått komma till stånd.

Knappast något har så vandaliserat Lovön som de nya vägbyggena. Då Försvarsanstalten, utan kung Gustafs vetskap, förlades till Rörby under andra världskriget, fördärvades allén mellan Damtorp och Rörby, och miljön blev snarare amerikansk än ett stycke gammal svensk bygd. I detta fall kunde ingen ingripa — försvarsmyndigheterna fingo göra vad de önskade under kriget, men kungen blev inte glad och ingen annan heller. Hogsta, litet bortom Rörby, fick ligga ifred till 1945, men då skulle vägen rätas rakt igenom den forna byn, och en av gårdarna där nedrevs plötsligt innan jag hann undersöka huset. De fyra vårdträden stodo ensamma kvar när jag kom dit. För de i huset boende uppfördes ett enkelt hus ute på åkern, vilket skynde för Västergårdens vackra huvudbyggnad sett från stora vägen. Ej nog med detta, nu skulle också den idylliska s. k. handelsbodflygeln rivas och vägen dras snett över Västergårdens urgamla gårdsplan. Då tog det eld i mig och jag satte igång min mångåriga kamp för att få Hogsta räddat. Min inlaga till Riksantikvarieämbetet insändes 5 febr. 1946. Ämbetet skrev till Domänstyrelsen, saken kom i tidningarna och i april 1946 sände jag in två olika förslag till vägsträckning. I juni 1947 gav Domänstyrelsen trots detta order om rivning av husets norra del, vilket Riksantikvarieämbetet inte visste om. I april 1951 ville Ämbetet göra Hogstahuset till byggnadsminnesmärken och jag upptog dem på mitt provisoriska förslag till dylika. Men bakom ryggen på Ämbetet hade Domänstyrelsen just sålt huset för rivning till ved. Det var alltså ej längre kronans och kunde ej bli byggnadsminnesmärke. Vägen skulle gå snett över gårdsplanen, och ett större nytt hus skulle placeras utmed dennas sydsida. Allt detta fick

jag reda på 22 april, och satte ögonblickligen igång förhandlingar fastän det var söndag, men mitt under förhandlingarna började man 9 maj med hast riva huset. Dessförinnan hade jag dock begärt tillstånd av Domänstyrelsen att få köpa hela huset i orört skick av mannen som köpt det till ved. Vägen ville jag dra förbi och icke genom bebyggelsen. Det var omöjligt, sade Domänstyrelsen, ty en vägstämmas beslut 1928 måste följas. Intet var att göra. Riksantikvarieämbetet kunde nu ej hindra rivningen, när kronan sålt huset. »Möjligheter måste finnas» sade jag, rev upp himmel och jord, sammanträdde överallt och segrade till allas förvåning efter hårda strider 30 juni, dvs. fick tillstånd att köpa husets äldsta parti, som ännu ej hunnit rivas, samt genast restaurera byggnaden. Specialkunnig arbetskraft hade jag redan skaffat. Så blev ett gammalt fint hus räddat, ursprungligen en bagarstuga från 1600-talets början med övervåning från 1700-talet. Den 11 maj 1952 kunde byggnaden öppnas för allmänheten som hembygdsmuseum. Dessförinnan hade den överlämnats till Lovö hembygdsförening, vilket skedde 17 febr., då för övrigt de nyuppställda museiföremålen visades. Riksantikvarieämbetet hjälpte mig att förhindra uppförandet av ett nytt hus utmed gårdsplanens sydsida.

Många nederlag ha här förtigits. Segrarna ha framhållits emedan de kunna uppmuntra hembygdsvänner i andra socknar till liknande räddningsaktioner. Framförallt har jag velat visa, att en helt vanlig sockenbo, vilken aldrig varit Riksantikvariens ombud eller kommunalfullmäktig eller kyrkofullmäktig eller ledamot av kyrkorådet, ganska lätt kan lägga sig i saker som han eller hon »inte har med att göra» och därigenom rädda ett och annat av vår gamla kultur till kommande släkten. Jag är tacksam för den hjälp jag rönt av Riksantikvarieämbetet och Samfundet för hembygdsvård för att nå mina mål. En hembygdsvän får aldrig ge upp, aldrig »sitta med händerna i kors» och absolut inte nöja sig med att bara bli förargad över vandalernas framfart.

Berit Wallenberg

Data: Född 19.2.1902 i Stockholm. Studentexamen på helklassisk linje 1925. Fil. kand. 1932. Fil. lic. i konsthistoria och nordisk arkeologi 1942. Huvudämne för min konsthistoriska forskning: kyrkligt muralmåleri från medeltid och vasa-tid. Elektor v. kyrkomötesvalen 1938—1946. Verksam bl. a. inom flickscoutrörelsen 1915—1926, kristliga studentrörelsen 1926—1939, Konsthistoriska sällskapet (kassaförv. 1938—1944). Hedersledamot av S:ta Ingrids gille i Skänninge 1940. Illis quorum 1952. S. å. Samf. för hembygdsv. blå nål.

ENOK TAPPER

I den lilla idylliska byn vid Klintabergets fot i Börje föddes jag år 1887. Mina första barnaår förflöt i denna sagoomspunna plats med dess forngravar, trollkammare och ättestupa. Min far, som var soldat vid Kungl. Upplands regemente, arrenderade en liten gård. Min farfar var även soldat vid samma regemente i 35 år och hade skytte- och svärdsmedalj. Trots påtryckningar stod min håg inte åt det hållet. Vid 9 års ålder flyttade vi till Altuna i Börje socken (mormorsgården), som på mödernet gått i arv sedan 1600-talet. Jag var mycket intresserad av vad min mormor, som var en stor naturälskare, hade att berätta om gamla minnesmärken, folktro, seder, livet i helg och söcken, ordstäv, gamla uttryck och märken om förtrollning, råka, tomtar, älvor m. m. Barnasinnets låg öppet för intryck som senare kom att bevaras genom åren. Efter någon tid flyttade vi till Hjelmsta i Åkerby. Då denna gård var rätt liten räckte det med att en av oss två pojkar stannade hemma. En av oss skulle gå igenom handelsskolan, men vilken fick vi avgöra själva. Jag minns ännu den dagen då framtiden skulle bestämmas och jag efter noggrant övervägande sade till min bror: »Tag bullarna du, jag väljer den hårda brödbiten.» Detta val har jag inte ett enda ögonblick ångrat. Vid sidan om arbetet med jordbruket har jag funnit mitt livs stora intresse inom hembygdsvården. Att lyssna till åldringar och höra hur bl. a. backstugor-

nas folk hade det, vilka hart när otroliga förhållanden de levde i för ungefär 100 år sedan. Det är med svett och tårar som pionjärerna brutit de tegar, som idag bära rika skördar. Jag finner också stort intresse i att ströva omkring i min egen bygd bland dess fornminnen, runstenar, bautastenar, älvkvarnar, gravfält, trefaldighetskällor, gamla färdvägar m. m. En vandring i Guds rika och vackra natur tillför en oskattbara värden. Måhända blir man svärmisk och till och med lite poetisk, men man får också klart för sig vilka värden i bygden, som man bör slå vakt om och se till att de bevaras och vårdas.

År 1949 bildades Börje-Åkerby hembygdsförening, vars ordförandepost jag till min glädje innehaft och alltjämt innehar. Föreningens önskan om en egen hembygdsgård med tillhörande samlingar har förverkligats. Efter 5 års arbete invigdes vår vackra gammelgård av landshövding Georg Andrén söndagen 20 juni 1954. Arbetet med uppförandet av de olika byggnaderna har omhänderhafts av byggnadsfirman Valbert, under landsantikvarie Sundquists, intendent Ålenius och amanuens Anna-Märta Tjernberg-Bergs sakkunniga ledning. Ett hundratal fria dagsverken har utförts av föreningsmedlemmar. Här må särskilt nämnas hemmansägare Karl Johansson, herr Johan Larsson, Alsta, samt överlärare Petrus Lindgren, Åkerby.

Då jag vid Upplands fornminnesförenings vårutflykt, vid årsmötet i Härkeberga, tilldelades fornminnesföreningens förtjänstmedalj, var det, må alla veta, en stor överraskning, som mottogs med glädje och tacksamhet. Det är ansvar att rätt kunna bära den.

Enok Tapper